

A MAI BOLGÁR IRODALOMBÓL

KOVÁCS ISTVÁN

Az áprilisi nemzedék

Hó, hó... Sztanbol-zizzenésű csend.
 Látóhatár-széles, fehér hold.
 Fehér utak. Fehér a levegő is.
 Besőpri nyomomat a hó.
 Mentem?
 Egy helyben álltam?
 Az idővel is így vagyunk. Történések csapnak le
 ránk,
 mint ragadozó madarak.
 A nagyok a nevünket tépdésik,
 a közepesek szavainkat,
 az aprók a pontok kölesét csípi fel...
 Kifakultak érzéseink. Oszülnek gondolataink.
 Hallgatunk.
 Néha azt kérdezzük magunktól:
 „Éltünk? Vagy — nem is éltünk?”

Sztefan Canev: Fehér nocturno
 (Rab Zsuzsa fordítása)

A személyi kultusz éve cellává változtatták az ember koponyáját, mellkasát; egyformára barázdálták az agyat, egyazon ritmusra dobogtatták a szívet. Ehhez hozzászokva — hosszú távon az a veszély fenyegetett, hogy az ember elfelejt gondolkodni, s érzelmei ösztönné silányulnak. Sarkítva fogalmazva: megszűnik lenni. Fáradékony munkagéppé, tapsoló bábuvá válik. A költő pedig felcserélhető írógéppé — (ha éppen tarthat írógépet) — annak billentyűi csapkodnak ujjbegyére, s rögzítik a beidomított idegpályákon keresztül agyába a „kincstári szöveget”. Van-e megalázóbb annál, mint amikor a vers *így* írja a poétát... Az író-költő *így* tojássá formálódik, felcserélhető és kicserélhető lesz. S a tojások, még ha Kolumbusz Kristófra várnak is, megzárulnak.

A XX. kongresszus jelentősége, hogy a börtöncellák zárjai mellett a szájjáratokat és a szívkamrák rigljeit is felpattintotta. Legelőbb talán a költőké. Minden kelet-európai irodalom 1956-nak köszönheti újjászületését, megújulását. Legközvetlenebbül és leghamarabb a szovjet, a lengyel és a bolgár. Legtragikusabban a magyar. A mai lengyel írói középnemzedék hivatalosan is 1956-os nemzedéknek kereszteltetett. Születésük jelképes hónapja: október. A bolgároké: április.

Az utóbbi negyedszázad legjelentősebb bolgár irodalmi áttörésének tagjai alkotják az úgynevezett áprilisi nemzedéket. Előttük is a megváltozott *politika* emelte fel a sorompót. Juhász Péter szavaival összegezve a tényt: „A párt áprilisi plénuma az egyén rehabilitálásával a költészetet is kimozdította a kátyúból. Az élő irodalom valamennyi nemzedékére felszabadítóan hatott az a tény, hogy a polgári és esztétikai törvénykönyv most már egyaránt biztosította a költők jogát az egyéni hangra.” „Elindulni a levegő útján — ő tanítson / a költészetre, a megbékélt levegő!” — fogalmazta meg az indulás ars poeticáját a költő, *Hriszto Fotev*.

Hajlamosak vagyunk csupán a *Jevtusenko*, *Voznyeszenszkij*, *Rozsgyesztvenszkij* névvel fémjelzett fiatal szovjet lírával, valamint a *Rózewicz*, *Herbert*, *Bialoszewski* vezette lengyel költőnemzedék fellépésével hangsúlyozni a nagy irodalmi átalakulást, pedig *Petar Karaangov*, *Andrej Germanov*, *Hriszto Fotev*, *Ljubomir Levcssev* és *Sztefan Canev* nemzedéke nem csupán a bolgár költészetnek alkotta meg egyik legszebb fejezetét, a világirodalom számára is maradandó értékű műveket teremtett. Vigasztaló, hogy az érték örökérvényű, akkor is, ha nem veszünk róla tudomást. Az, hogy e nemzedéknek csak hét-nyolc évnyi kifutása volt, hogy végül is befulladás, szétforgácsolódott, nem minősítheti visszamenőleg az 1956 utáni esztendőben született írásokat.

Hriszto Fotev nem kisebb költői tehetség, mint *Tadeusz Rózewicz*. A lengyel költő *Beszéd az öregasszonyokért* című verse bejárta a világot, *Fotev* rokonihletésű és esztétikailag rokonértékű költeménye, az *Anyámnak*, viszont alig ismert. A magyar olvasó a mai bolgár költők antológiájában (*Margarétás záporok*) találkozhatott vele. A visszhangtalanságból ítélve: csak futólag.

*Anyám,
mint mindig, most is visszatérek,
mint mindig, váratlanul
betöltöm ablakodat a sötétben. —
Maradj, ne állj fel meglepődve,
ne hullj a karomba —
csak nézz rám,
hagyd, hogy letegyem a kabátot,
hogy felaprítsam a fát, hogy a lábad elé
térdeljek, hogy begyújtsak.
Hajolj a bőröndöm fölé mosolyogva,
ruháim, könyveim, gondolataim fölé,
érintsd meg őket, végy rá engem is,
hogy súlyukat újból megszeressem.
Ne félj, nyiss be lelkembe,
töröld le ablakait, vendégszeretően
tárd ki ajtaját valaki előtt —
add vissza tükre ragyogását,
törött edényeit
töltsd meg szemed ezüstös nedveivel,
hogy éljek — hogy hordozzam gondolataimban
a te örökös jelenlétedet.
Anyám,
ne öregedj meg, ne higgy
a tükörnek napvilágnál.
Nézz a szemembe szüntelenül.
Szegülj ellene szomorúságodnak.
Küzdj egészségéért kétségbeesetten,
védj meg a lelked, anyám,
a ráncoktól, az idő homoikrétegétől.
Ne legyints, hogy hiúság, egyszer-egyszer
üdítsd rúzzsal az ajkad...
És ne halj meg, megtiltom neked,
mindvégig élj,
amíg én élek.
Jelenj meg irtózatos álmaim között,
fehér ruhádban,
védj meg
a csendes asszonyok tekintetétől...*

*Forduljak döbbsen utáná valakinek —
te mégy ott az esőben.
Te az ablakkeretben,
az erkélyeken, a fák közt, önmagamban, te vagy,
anyám, anyám,
ne hagyj el engem.*

(Székely Magda fordítása)

E költeményből leképezhetőek az áprilisi nemzedék által végrehajtott esztétikai fordulat legfontosabb vonásai. Újfajta formai fegyelmet és gondolati felelősséget teremtett. A kötött vers előírásosan lüktető rácsai közül kirostálódott a gondolat. S a gondolat lett az, ami a szabadverset lélegeztette. A lélegzet — ritmusa a hajszoltságnak, a pihenésnek, az álomnak, a halálbamenésnek, a szeretkezésnek, a születésnek stb. A hajszolt, pihenő, álmodó, halálbamenő, szerető születő ember másként lélegzik, más a szívdobogása. A szabadvers tudatos, emberi kötöttség: a gondolat fegyelme.

Fotev lehetőség szerint kilúgozza verseiből a lírát sugárzó metaforát. Verse majdhogynem köznapi prózabeszéd. „Magam vagyok. Hattól szerettelek, / szerettelek kilencig...” — írja *Szabad, kedélyes, rossz vagy végre hát* című költeményében, a szerelem lefokozásának himnuszában. Majd két sorral alább, mint futó fényben a víztükör, felvillan egy kép: „Megcsókolom a hangod nedveit”, amely egyszerre az öröm, a veszekedés, a búcsú emlékét vetíti elénk. És emlékképeket lobbant föl az utazás is. (Vagy azok oly gyorsan suhannak el az ember előtt, hogy az utazás érzését keltik?) A robogó vonat ablakán túl *levetkőzik az ég*, s mintha vásznára, a végtelenség vásznára vetítődne a világ:

Látom

*végtelen csöndemet a fában.
Zöldek a szívajadulásig!
A reggeli hegyek a feszülő egészség
kivéssett szobrai. Füstölnek testvérgyilkosan
a fapallók alatt a szurdokok!
Vérembe emlékek sokadoznak — közelibbek,
rejtelmesebbek, mint a kis állomások.*

(Rab Zsuzsa fordítása)

Fotev a bolgár líra Szindbádja. Nyughatatlan, örök vándor, akinek útlevele és étlapja megírt és megírhatatlan költeményei.

„... a pontos, tiszta rajzok, a gyöngéd lírai vonalak költőjeként indult. Újabb verseinek gondolatisága azonban elmélyült, a költői világa kitért. A finom vonalú, kissé stilizált részletek közé beáramlott az erősebb sodrú líraiság” — jellemzi *Juhász Péter* a *Margaréták zápora* utószavában *Petar Karaangovot*, akinek „pilinszkys” metszésű, tömörségű és hangulatú képei teszik zárttá, súlyossá a verset. A *Szeptemberi szomorúságban* érezhetően azonos a két költő lelke rezdülésének, ihlete sugárainak hullámhossza:

*Ó, szeptemberi szomorúság!
A nyár villámokkal támadt nekem.
Bizonynal egy marék dudvát
szorit szegény, fáradt kezem.*

Csak átmenet.

*Ez az idő
visszamegy mégis, gyötrő lendületben.
Mint virágpórt a mezőn,
álmok szelei fújtak engem —*

Szeptember ez.

*Kinn lépegetnek
majd hűvös arcú, tiszta lányok...
S ülök a hideg kályha mellett,
jövendő esték muzsikálnak.*

(Székely Magda fordítása)

Költeményeinek leggyakrabban ismételt jelzői, főnevei, igéi: messzi domb, gyomverte rét, kihalt országút, szél, seb, vér, nap, fakul; ellobog, alkonyodik — a magárahagyottság, az árvaság kifejezésének nélkülözhetetlen „kellékei”. Ahová *Karaan-gov* vonul — elérhetetlen akár a föld és ég varrata: a horizont. Az ember és a napfelkelte, az ember és a napnyugta örökké egyforma távolságát hurcolja magában — otthonos otthontalansággal, mint a földtől és a földből kiszakadt ember. *Rajza* „földi vonulásának” egy jellegzetes pillanatképét rögzíti:

*Napnyugta.
Föld és ég
egybeolvad az alkony színeiben.
Hazatérnek a szántóvetők,
dobban nehéz léptük a vetések mentén.*

*A távolban pedig, valahol a fehér
utakon,
szelíden kószál a szél.
Alkonyodik.
A dombról leereszkednek a parasztok
— a föld urai.*

*Nézd, arcuk téglaszínű
és szemük lámpásként világít.
A Nap, mielőtt lebukna
cipóként ül meg vállukon.*

(Pákozdy Ferenc fordítása)

„Tudom: / csupán ha írok, ha beszélek, / lehetek élő része a létnek” — vallja magáról dialektika-dicsérő versében (*Az élet szakadatlan változás*) *Andrej Germanov*. Valóban, a lélekvándorlás modern apostolaként támaszt életre, tölt fel szellemmel mindent, legyen az a kéz *ujja*, vagy a folyó hídja, vagy a Balkán hegysége. Elsősorban a gyermeké az életteremtő fantázia. És *Germanov* poétaként is gyermek. Költészetét a gyermekkor, a „kincses nyomorúság” emlékei hatják át, határozzák meg. Múltja, mint annyi nemzedéktársát, őt is a faluhoz köti. Annak világa út át a gyermekévek gyorsán keresztül, mint a vér vagy a megtört erdei málna. A gyermek gondosságával, természetes hitével veszi számba a világ dolgait. Néha játékos komolysággal, olykor komor figyelemmel:

*Magányos viskó, porlepte kis ablak,
kujtorgó szél és megtépett vidék...
Fölötte hulló levelek forognak,
ijeszt a furcsa, nyirkos szürkeség...
Embertelen, kihalt udvar, egy vacogó fa,
szél vág didergő leveleire,
s az udvaron egy otffejejtett labda,
emlékeztetnek engem... De mire?*

(Király Zoltán fordítása)

Az áprilisi nemzedék egyik legkiemelkedőbb egyénisége *Ljubomir Levcssev*.

Nemzedéktársai közül egyetlen, akinek önálló kötete is megjelent magyarul: *Ljubomir Levcssev versei* (Európa, 1976).

A XX. századi bolgár költészet egyik legizgalmasabb fejezete az első világháborút keresztvező évtizednek szimbolista törekvéseiből és eredményeiből állítható össze. Elgondolkoztató, hogy az olyan kiváló költőket felvonultató líra, mint *Peju Javorov* vagy *Nikolaj Liliev*, miért nem tudta meghódítani a szürrealizmus tartományát. A történelmi felelősségnek, a társadalmi haladásnak a parancsa vagy az ikonok álmom alatti fegyelme, a népköltészet „rettenetet feloldani” akaró „kibeszélő” epikus hömpölygése-e mindaz, amely nem kedvezett a szürrealizmusnak, hanem inkább a bolgár költészetre jellemző realizmus forrásait buzogtatta új folyammá?

A szürrealizmus hiányát azért is hangsúlyoznám, hogy kiemeljem, milyen űrt tölt be *Levcsev* költészete. Az *Anyám az égben* című versében a bolgár oltárképek komor szemű, sötétarany angyalai röppenek föl szürrealista varrottas anyagkákként az égbe. A képek könnyed lebegése és az elveszített édesanya lélekbe nyilalló hiánya szerkezetileg, képileg és gondolatilag is harmonikussá ötvözi a verset. *Levcsev* József Attila-ian önző, aki nem az elárvult kisfiú rémült, dacos hangján követeli a „mamát”, hanem a fiatalember szemérmes kényelmével hiányolja az anyai gondoskodást:

*Leborulsz a Mindenható trónusához,
lábát áztatod könnyeiddel.
S igen kéred,
igen kéred:
engedjen le csak egy percre,
láthatatlan hazatérni...
Reggelimet megcsinálnád...
Ruhámat is kikefélnéd...
Cigarettdobozomra
odaírnád:
„Korán gyere haza ám!”*

(Tandori Dezső fordítása)

Az anya iránti ragaszkodásnak ez a fordított irányú, mélyen emberi, őszinte megjelenítése *Levcsev* több versében is előfordul, így a *Miskolc gyönyörű városban* is, amelyben szintén a szürrealista elemek a meghatározóak. A kötet egyik legszebb sora olvasható ebben a költeményben — (a kiemelés tőlem — K. I.):

*...Lehunytam a szemem.
S íme:
anyám
lép be... Színhely a régi szobám.
Egy csésze erős teát hoz.
Felemeli a földről*

*az ingem,
mely mint egy bűnbánó,
borul épp a széklábhoz.*

(Tandori Dezső fordítása)

„Formái idők során egyszerűbbek lettek, gyakorta a prózai keresetlenség hangján szólnak, de a költői képek ereje, a hirtelen észrevételek lelki rebbenései a rideg szövegekben is élő drámai kifejezés hordozói maradtak” — méltatja költészetét *Fodor András* a jelzett kötetben. — „*Levcsev* világbeli bolyongásainak, kereső izgatótságának és politikai kötelességtudatának az ád mindenkori hitelt, hogy nem vesztette el érzékét az elsődleges emberi relációk iránt.” Verset ír a lelőtt szarvas haláltusájáról, balladát ír a fáradt asszonyokhoz, megemlékezik a nagypapa házának beomlott tetejéről, mindezt oly természetesen, mint amikor Botevről és Petőfiről szól.

Halál — a költészet örök témája. Az életbe torkolló és az életből kifutó SEMMI tartalma és titka, mivel valami módon az élet része, mindenkit megragad. *Sztefan Canev* különböző formában fogalmazza meg a kérdést: „Éltünk? Vagy — nem is éltünk?” Igyekszik szemébe nézni a halálnak. Olykor García Lorca megrendülésével (*Szeretnék énekelni*), de mindig a tiszta életre vágyó ember óhajával. Hitvallásként fogalompárrá avatja a tisztességtelenséget és a halált. Ahogy ezt az *Igazi halál* című versében kifejti:

S ha mégis meghalok...

*Ne keressetek golyót a koponyámban.
Ne keressetek kést a mellemben.
Ne keressetek ciánkálit a véremben.
Vizsgáljátok meg figyelmesen a térdeimet.
Ha felfedezitek rajtuk a csúszás nyomait —
az az én halálom.*

(Király Zoltán fordítása)

Sztefan Canev, ha nem is feszítik olyan direkt politikai indulatok, mint Jevtusenkót, költeményeiben bátran fellép azok ellen, akiknek még „a melléngombjuk is egybevág a határozatok három pontjával” (*Abszolút pontos idő*), a XX. század őszében magányos Hamletként puskacsövek előtt mondja el nagy monológját (*Ősz, XX. század*), s tragikus tömörséggel fogalmazza meg nemzedékének széthullását, s a széthullás tanulságát (*Lovak*):

*Harmincan voltunk. Nemsokára
hármán csupán. Ma már mind egyedül.
Egyre magasabb állásokat ragadunk meg,
és leszünk egyre magányosabbak*

(Nagy László fordítása)

„Folyton valami meghökkentőt, valami abszolút újat akar mondani” — írja róla Juhász Péter. Mint minden költő. Ám Stefan Canev, teszi ezt a legtermészetesebben; verseit ezért érezzük művészileg, emberileg hitelesnek. Nem foltosak az agy izzadtságcseppjeitől. A hulló hó tisztaságát, levegőjének frissességét árasztják. A nagy havazásban ott áll az Ember, akinek tisztességesen végig kell vinnie az életet. Ott áll a költő, akinek igazat kell mondania, mindig az igazat.